

УДК 316.347.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-75-80

Наталія КОМИХ[©]

кандидат соціологічних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

«СУСПІЛЬСТВО ВРАЖЕНЬ» ЯК ПРОСТІР РОЗГОРТАННЯ ПРОЦЕСІВ ТРАНСФОРМАЦІЇ РОЗУМІННЯ ПРАВА

У статті здійснено спробу розглянути ключові характеристики «суспільства вражень», що обґрунтовують соціальну межу трансформації теоретичного розуміння права в межах постмодерністської парадигми. Стрімкі соціальні зміни, що відбуваються в наш час у суспільстві описують концептами: поняття/метафори як емоції, спектакль (у тому числі й спектакль судочинства), враження, театралізація, видовищна візуалізація, емоційність, віртуальність. Характер поточних перетворень до кінця незрозумілий. У теоретичному науковому дискурсі мова йде про: інформаційну, візуальну, технологічну революції. Сучасне право трансформується разом із суспільними змінами. Виникають нові простори для реалізації права, зокрема віртуальний. З'являються та набувають популярності критичні правові дослідження, феміністська теорія права, семіотична теорія права. З огляду на тектонічні суспільні зміни різнорідного порядку, сучасні теоретики права визнають, що відбувається парадигмальна зміна: від традиційних істин до нематеріалістичних, плюралістичних, контекстуальних означень права, а відтак від легального правосуддя до правосуддя творчого.

Ключові слова: *суспільство вражень, постмодерністські теорії, інформаційна революція, віртуальність, право, естетизація, гіперреальність, симулякр, правові дослідження, творче правосуддя.*

Постановка проблеми. Зміни, що відбуваються сьогодні у світі, все частіше розглядаються й аналізуються теоретиками в термінах постмодернізму. Саме тому виявляється доцільним звернутися до встановлення сутнісних особливостей сучасного суспільства, відносно якого активно застосовуються такі поняття/метафори? як емоції, спектакль (у тому числі й спектакль судочинства), враження, театралізація, видовищна візуалізація, емоційність. Зрозуміло, що справа не лише у термінології. Остання відображає процес зміни середовища існування людини.

Слід також зазначити, що в наш час світ переживає чергову революцію в системі виробництва значень. Так само, як в епоху неоліту в результаті аграрної революції з'явилося сільськогосподарське виробництво, що заклало основи людської цивілізації, а в історичний час промислової революції ознаменувала перехід від доіндустріального до індустріального суспільства – на наших очах відбувається ще одна революція в засобах виробництва. Оскільки характер поточних перетворень до кінця незрозумілий, у теоретичному науковому дискурсі мова йде про: інформаційну революцію – оскільки основним об'єктом стає інформація; візуальну (пов'язану з процесами домінування візуального простору) та технологічну (пов'язану з розвитком віртуального простору, штучного інтелекту, роботизацією). Зазначені трансформації безумовно впливають на переформатування права, як соціального явища.

Варто зауважити, що право існує тільки у поєднанні з іншими соціальними явищами. Не існує права без культурної, політичної, економічної, психологічної контекстуації. Право обумовлене соціумом, тож і досліджувати його потрібно виключно з урахуванням специфіки останнього.

Проблематика, що сьогодні називається «суспільством вражень», має безперечний інтерес для досліджень у межах соціології, зокрема – соціології права. Саме у сфері досліджень соціології права тема «суспільства вражень» безпосередньо перетинається з тенденціями, глибинними трансформаціями, що відбуваються у сучасному суспільстві

© Н. Комих, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8585-320X>

komnata76.nk@gmail.com

на інституційному рівні, у формуванні смислів та значень форм соціального контролю соціальної поведінки індивіда. У цій площині розгортається цілий ряд соціокультурних проблем, на думку постмодерністів – формування особливої мови сучасної суб'єктивності, множинності та ситуативності способів поведінки в сучасному суспільстві. А, отже відбувається процес фрагментації соціальної поведінки індивідів, що не може не відбиватися на розумінні змісту права. Розвиток постмодерністських уявлень про право спирається на такі теоретичні поняття, як творче правосуддя, перспективістська раціональність, системна теорія істини, судовиробництво. Сучасне суспільство опинилося в ситуації стрімкої появи нових видів права, наприклад – права людини в інтернеті. Поява нового простору соціальної взаємодії індивідів обумовило потребу в проголошенні та захисті, упорядкуванні нових форм правового мислення.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Теоретичне осмислення соціокультурної специфіки сучасного суспільства, природа якого стає дедалі все більше симулятивною, знаково-символічною, «гіпперреальною» знаходимо в роботах таких вітчизняних та зарубіжних авторів, як Ж. Бодрійяр, С. Леш, Ф. Гваттари, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, Ю. Кристевої, Ж. Лакана, Ж.-Ф. Ліотара, М. Фуко. Аналіз проявів процесів у сфері права викликав необхідність звернення до корпусу джерел, що безпосередньо стосуються питань теоретичного осмислення феномену розуміння соціальної конекстуації та змісту права. Це перш за все роботи таких авторів: соціології права (Б. Кістяківський, В. Кульчар, В. Кас'ян, А. Демичева), філософії права (К. Дузінас, Б. Мілкевік), правознавство (В. Лапаєва, А. Поляков, В. Братасюк). Залежність форм та змісту права від соціокультурного контексту розгортання соціальних процесів підкреслює Е. Скиба. Дослідниця розглядає трансформацію права через функції філософії права та доходить до висновку, що основою громадянської компетентності є повага до прав людини [4]. Однак, у науковому дискурсі приділяється недостатньо уваги аспектові аналізу права як соціальної реальності. Реальності, що відчула лінгвістичний, антропологічний та прагматичний вплив змін гуманітарного знання, а, відтак, набула, у постструктуралістському розумінні ознак тексту, що створюється індивідом в результаті соціальної взаємодії, яка розгортається в певному соціокультурному просторі. Одним з таких специфічних просторів є, за визначенням соціологів, «суспільство вражень». А, отже, право – це процес відтворення правової реальності в специфічних соціокультурних умовах.

Мета статті полягає в характеристиці суспільства вражень як простору для розгортання розуміння права в рамках постмодерністської парадигми.

Виклад основного матеріалу. У сучасному суспільстві діяльність юриста розуміється, як пошук в кодексах та законах певної комбінації правових норм для вирішення справи, конфліктної ситуації. Однак, прихильники постмодерністських теорій стверджують, що в сучасному суспільстві право динамічна система, яка постійно змінюється. Специфіка змісту права залежить від соціокультурних умов розгортання правової діяльності. Однією з таких реальностей є суспільство вражень.

Із точки зору економічних підстав виникнення суспільства вражень безпосередньо пов'язане з постіндустріальним капіталізмом. Теорія постіндустріального суспільства отримує закінчене формулювання в роботі американського соціолога Д. Белла «Майбутнє постіндустріальне суспільство: досвід соціального прогнозування» [1]. Белл виділяє декілька ключових моментів постіндустріального суспільства: більша частина робочої сили зосереджена у сфері послуг, а не в сільському господарстві або на виробництві; зростає роль професійного і технічного класу, процес індустріалізації породив тип частково кваліфікованого робітника, якого можна навчити додатковим навичкам буквально за кілька тижнів; відбувся переворот у відношенні до знання [1].

Слід зазначити, якщо в індустріальному суспільстві головну роль у виробництві виконувала робоча сила та індустріальна техніка, то в постіндустріальному суспільстві у виробництві на перший план виходить ряд інших факторів – сервіс знання, інформація, нарешті, емоційні фактори, такі як емоційна робота. До сучасного наукового обігу поняття емоційної роботи було введено соціологом А. Хохшильд [5]. Емоційна робота, згідно з Хохшильд, це «керування почуттями, зображення публічної особи і тілесна демонстрація»; «емоційна праця продається по заробітній платі і, отже, має мінову вартість» [5, с. 87]. Пояснюючи значущість емоційної складової, Г. Шульце в роботі «Суспільство переживань: культурсоціологія сучасності» [6], зазначає, що в повоєнний час ставлення людини до споживаних благ і послуг змінюється. Ці зміни стосуються

цінності продукту, про що свідчить зміна рекламного позиціонування продуктів. Якщо раніше в рекламі увага споживача загострювалась на якості продукту, його технічній досконалості та довговічності, то тепер акцентується емоційна цінність (Erlebniswert) пропозиції [6, с. 14].

Таким чином, концепції «суспільства переживань/вражень» фіксує складні культурні зміни, які відбулися в сучасному суспільстві. Зміна споживчої орієнтації з зовнішнього (утилітарного) на емоційно внутрішнє дозволяє говорити про кардинальну зміну культурних, соціальних і політичних аспектів сучасного суспільства, рисою якого все виразніше стає театралізація.

Наукову цінність мають ідеї Г. Дебор стосовно життя суспільства, у якому, на думку дослідника, панують умови виробництва, як неосяжне нагромадження вистав. Під виставою Дебор Гі розуміє суспільні відносини між людьми, опосередковані образами. Спектакль – це постійне відтворення самого спектаклю, який визначає зразки і норми поведінки. Водночас, суспільство не є суспільством видовища, а суспільством споглядання. Глядач Г. Дебора – це синонім публіки. Тут є припущення, що якщо публіка активно сприймає моделі поведінки, то в майбутньому вона буде їх відтворювати [3].

Аналіз суспільства-спектаклю, що здійснює Г. Дебор, призводить до думки, що в епоху постмодерну засоби масової комунікації стають і основним інструментом соціалізації, конкурувати з якими не здатні ні сім'я, ні школа. Штучний світ образів, який формує мас-медіа, відокремлює індивіда від реальності, і «чим більше він споглядає, тим менше він живе, чим більше він погоджується визнавати себе в панівних образах потреб, тим менше він розуміє власне існування і бажання. Зовнішній характер вистави по відношенню до людини з чинним полягає в тому, що його власні вчинки належать вже не йому самому, а іншому – тому, хто їх йому пропонує. Дебора доходить невтішного висновку про те, що в суспільстві спектаклю усувається історична свідомість, оскільки, якщо яка-небудь подія не стає надбанням ЗМІ, то його нібито не існує. Можна сказати, що Г. Дебор передбачив погляди Ж. Бодрійяра про гіперреальність, кажучи про те, що «спектакль не є яким би то не було доповненням до реального світу, надбудовою до нього або декорацією. Це наріжний камінь нереальності реального світу» [3, с. 25].

Розглядаючи специфіку сучасного суспільства як «суспільства вражень», слід зазначити ще один принциповий момент. Якщо в період індустріального розвитку спосіб життя був заснований на матеріальному виробництві, то спосіб життя сучасного суспільства ґрунтується на інформаційних технологіях. На новому етапі технологічного розвитку людство зіткнулося з проблемами соціального і морального характеру – перевантаження інформацією, яка призводить до постійних стресів, поглинання особистості інформаційними технологіями; маніпулювання ЗМІ свідомістю людини, занурення його в віртуальні світи, що, безумовно, призводить до порушення соціального процесу і руйнування звичного фізичного середовища.

Особлива роль в обґрунтуванні ідей суспільства вражень належить Ж. Бодрійяру, який вважав, що відмінною рисою епохи постмодерну є споживання, яке передбачає не просто споживання речей для задоволення життєвих потреб, а споживання знаків і символів. Ж. Бодрійяр також розвиває думку про те, що людей в розвинених суспільствах пов'язують не демократичні цінності, а споживання, «яке забезпечує диференціацію людей і їх схожість, задану певними споживчими моделями» [2, с. 257]. Так, поступово з споживаних знаків складається «мова», що дозволяє значимо спілкуватися з оточуючими: споживані товари можуть красномовно розповісти практично все про їхніх власників, що належать до однієї споживчої групи. Символічне споживання призводить до порушення соціальних зв'язків, Ж. Бодрійяр говорить про «кінець соціального», так як люди перестають відрізнятися за соціальним походженням або положенням, а розрізняються лише за знаками, які ними споживаються.

Стрижнем теорії Ж. Бодрійяра є концепція символічного обміну, яка і призводить його до утвердження «гіперреальності». Під гіперреальністю Бодрійяр розуміє симуляції чогось, коли стирається опозиція між дійсністю і знаками і все стає симулякром. Гіперреальність – це символічне відображення дійсності [2, с. 243]. І політика, і економіка, і сексуальність знаходять форму гіперреальності, так як відбувається заміна реального знаками реальності, утвердження ілюзії творчості, прекрасного, доброти. Відтепер реальність підміняється газетними шпальтами, телерепортажами і телешоу,

Інтернетом.

Отже, гіперреальність створюється образами-знаками, які Ж. Бодрійяр називає симулякрами. Сприйняття дійсності сучасною людиною більше не є безпосереднім, а поступово замінюється симуляцією, і окремі об'єкти перетворюються в симулякри. У результаті відбувається відрив від реального світу, названий Ж. Бодрійяр гіперреальністю. Симулякр – це образ відсутньої дійсності, порожня форма, знак, за яким не стоїть якась реальність. Згідно Бодрійяру, технологічний розвиток призводить до функціональних змін основних агентів комунікації. Медіа стають анти медіаторами, вони більше не транзитивні, тобто не в змозі забезпечити повноцінний обмін між суб'єктами, лиш за умови симуляції їх комунікативної рівності.

Сучасна людина знаходиться в мережах постійної спокуси, оскільки бажання того, хто їй піддається, ніколи не буде задоволено. У суспільстві вражень, в суспільстві споживання спокуси замінює смисл людського існування і одночасно вказує на його повну відсутність, відбувається заміна справжніх цінностей уявними і не існуючими. Усе це породжує у сучасної людини відчуття перенасиченості, незадоволеності і, у підсумку, призводить до відсутності будь-яких бажань.

Важливою складовою суспільства вражень є віртуальна реальність. Можна стверджувати, що заміщення реальності симуляцією є не що інше як віртуалізація – ще одна характерна особливість перебігання процесу естетизації. Естетизація зачіпає сам процес виробництва, що знаходить вираз у створення нових матеріалів і технологій. На рівні буття індивідуального існування ми виявляємо стилізацію суб'єкта та різноманітність життєвих стилів, рух в сторону homo estheticus – чуттєвого, гедоністичного, з розвиненим смаком. Зміни сучасного світу стрімкі й, безумовно, впливають на ставлення людей до подій, речей і звичного укладу життя. Перехід від реальності взаємодії з існуючими фізичними об'єктами та процесами до реальності віртуальної – наприклад, до покупок в інтернеті, спілкування, прогулянок по містах і музеях світу, навчання онлайн – призводить до того, що людина має справу з імітацією. І якщо в епоху модерну людина жила в соціальній реальності та спілкувалася з конкретними людьми, то в світі постмодерну, в епоху віртуальної реальності, спілкується з образами. Так відбувається глобальна трансформація всіх сфер його життя і перехід до віртуальної реальності.

Отже, у сучасному суспільстві відбуваються глибинні процеси трансформації. Саме в концептах естетизації, спектаклю, емоції, враження, екстазу, симулякр, гіперреальність представники постмодернізму прагнуть описати соціальну реальність. Основні особливості суспільства вражень полягають у домінуванні множинності, ситуативності, відсутності ієрархічного порядку, постійна «плинність» соціального та віртуалізація. Віртуальна реальність набуває все більшого значення в житті індивіда та суспільства в цілому. Саме ця реальність породжує нові значення права та можливості вирішення проблем правового раціоналізму, законослухняності, бажання відповідальності, індивідуальної та групової єдності.

За думкою постмодерністів еволюцію права можна розглядати від так званого класичного правознавства або періода, коли право, застосування правових норм ґрунтується на вірі, що норми є стійкими та непорушними до періода «прагматичного» права. Домінуюча теорія права в ХХ столітті є інструментальна. Закон є інструментом, який здатний забезпечити соціальний порядок: його легітимність базується на здатності забезпечувати та гарантувати суспільні цілі. Однак, з огляду на зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві важко визначити загальні суспільні цілі, а ще складніше з'ясувати стратегії. Отже сучасне право трансформується разом з суспільними змінами. Відбувається зміна парадигми правової думки. З'являються та набувають популярності критичні правові дослідження, феміністська теорія права, семіотична теорія права. Сучасні теоретики права визнають, що можлива зміна парадигмальна: від традиційних істин до нематеріалістичних, плюралістичних, контекстуальних. Право саме собою є тільки культурною обумовленою дискурсивною формою. А отже, авторитет права ґрунтується на метонормі. Теорія та практика сучасного ліберального права базується на концепції мови, згідно з якою слова та поняття можуть адекватно та об'єктивно передати значення подій. Професійна юридична мова використовує абстрактні поняття, такі як об'єкт, суб'єкт, закон, суспільство та ін., та будує на них правові норми. У складному суспільстві початку ХХІ століття критерії раціональності розмиваються, тому що виникають групи населення, які мають власні оцінки ситуації, владні преференції та потреби.

Прагматична точка зору у правовій теорії проявляється у розгляді права як другорядного явища або процесу, що формується позаправовими факторами, такими, як історія, економіка, культура тощо. Вирішення проблем різнорідного соціального порядку, у межах якого ми живемо, згідно з уявленнями постмодернізму, можливо здійснити шляхом заміни легального правосуддя правосуддям творчим. Під творчим правосуддям постмодерністи розуміють правосуддя активного суспільства, що ґрунтується на переформулюванні формальних категорій, із якими працюють юристи, щоб перетворити їх на функціональні категорії.

Висновки. Отже, концепція «суспільства вражень» фіксує складні культурні зміни, що відбулися в сучасному суспільстві. Зміна споживчої орієнтації з зовнішнього (утилітарного) на емоційно внутрішнє дозволяє говорити про кардинальну зміну культурних, соціальних і політичних, правових аспектів сучасного суспільства. Виявляється, що в епоху візуальної, видовищної культури, спрямованість і характер соціальних процесів, що протікають в суспільстві починають визначати засоби медіа. Штучний світ образів, який формує мас-медіа, відокремлює індивіда від реальності. Сприйняття дійсності сучасною людиною, як показав Бодрійяр, більше не є безпосереднім, а поступово замінюється симуляцією, і окремі об'єкти перетворюються в симулякри. В результаті відбувається відрив від реального світу, названий Бодрійяр Ж. гіперреальністю. Симулякр – це образ відсутньої дійсності, порожня форма, знак, за яким не стоїть якась реальність.

На думку науковців, які працювали в цій площині логіки, можна стверджувати, що у суспільстві вражень будь яка подія перетворюється на видовище. Для позначення цього процесу перетворення «речей» на образи вчені використовують різні поняття: медіатизація, інсценізація, театралізація, симуляція. Усі разом вони є індикаторами/характеристиками процесів трансформації змісту права.

Список використаних джерел

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования. Москва :Academia, 1999. 956 с.
2. Бодрийяр Ж. Система вещей ; пер. с фр. С. Зенкина. Москва : Рудомино, 2001. 234 с.
3. Дебор Г. Общество спектакля ; пер. с фр. С. Офертаса, М. Якубович. Москва : Логос, 2000, 224 с.
4. Скиба Е. К. Роль філософії права у формуванні свідомості суспільства сучасної формації. *Грані*. 2020. № 5. С. 64-76.
5. Hochschild A. Emotion work, feeling rules, and social structure. *American Journal of Sociology*. 1979. №85. P. 551-575.
6. Schulze G. Die Erlebnisgesellschaft. *Kulturosoziologie der Gegenwart*. N. Y.: Campus Verlag, 2005. 612 p.

Надійшла до редакції 09.12.2021

References

1. Bell, D. (1999). *Gryadushcheye postindustrial'noe obshchestvo: opyt sotsyal'nogo prognozirovaniya* [The future post-industrial society: the experience of social forecasting]. Moscow : Academia, 956 p. [in Russ.].
2. Bodriyar, Zh. (2001). *Sistema veshchey* [The system of things] ; per. s fr. S. Zenkina. Moscow : Rudomino, 234 p. [in Russ.].
3. Debor, G. (2000). *Obshchestvo spektaklya* [Society of Performance] ; per. s fr. C. Ofertasa, M. Yakubovich. Moscow : Logos, 224 p. [in Russ.].
4. Skyba, E. K. (2020). *Rol' filosofiyi prava u formuvanni svidomosti suspil'stva suchasnoyi formatsiyi* [The role of philosophy of law in building the consciousness of society of modern formation]. *Hrani* № 5, pp. 64-76. [in Ukr.].
5. Hochschild, A. (1979). *Emotion work, feeling rules, and social structure*. *American Journal of Sociology*, № 85, pp. 551-575.
6. Schulze, G. (2005). *Die Erlebnisgesellschaft. Kulturosoziologie der Gegenwart*. N. Y. : Campus Verlag, 612 p.

ABSTRACT

Nataliia Komykh. «Society of impressions» as a space for developing processes of transformation of understanding right. The article attempts to consider the key characteristics of the «society of impressions», which set the social framework for the transformation of the theoretical understanding of right within the postmodern paradigm. Rapid social changes taking place in society today are described by concepts: concepts / metaphors as emotions, performance (including performance of justice), impressions, dramatization, spectacular visualization, emotionality, virtuality. The nature of

the current transformations is completely unclear, in the theoretical scientific discourse we are talking about: information, visual, technological revolution. The main features of the society of impressions are the dominance of plurality, situationality, lack of hierarchical order, constant «fluidity» of social and virtualization. Virtual reality is becoming increasingly important in the life of the individual and society as a whole. It is this reality that gives rise to new meanings of law and the possibility of solving the problems of legal rationalism, obedience to the law, the desire for responsibility, individual and group unity.

Modern rights is being transformed along with social change. Critical legal research, feminist theory of law, and semiotic theory of law are emerging and gaining popularity. Modern theorists of law recognize that there is a paradigmatic change: from traditional truths to immaterial, pluralistic, contextual definitions of law, and thus from legal justice to creative justice. Law is only a culturally conditioned discursive form. The theory and practice of modern liberal law is based on the concept of language, according to which words and concepts can adequately and objectively convey the meaning of events. Professional legal language uses abstract concepts, such as object, subject, law, society, and builds legal norms on them. In a society of impressions, the criteria of rationality are blurred, because there are groups of the population who have their own assessments of the situation, government preferences and needs.

Keywords: *society of impressions, postmodern theories, information revolution, virtuality, right, aestheticization, hyperreality, simulacrum, legal research, creative justice.*

УДК 347.469.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-80-85

Юрій КРАМАРЕНКО ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТНОЇ СФЕРИ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МЕДІАТОРА ЯК ЗАПОРУКА НАДАННЯ ЯКІСНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДОПОМОГИ

16 листопада 2021 року в Україні прийнято Закон України «Про медіацію», яким визначено правові основи проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), статус медіатора та вимоги до його підготовки. Для визначення предметної сфери підготовки медіатора у статті проаналізовано сутність та роль медіації та медіатора у вирішенні правових спорів. Визначено основні професійні функції медіатора та компетентності, що мають бути сформовані у нього для якісного надання допомоги. Зроблено висновок про те, що крім правових знань, необхідними є знання в інших сферах, предметом яких є людина, її сприйняття, поведінка, відношення до оточення, закономірності за якими відбувається самовираження особистості чи зміна її переконань тощо. До таких наук належать лінгвістика, психологія, педагогіка, менеджмент та інші, що предметно пов'язані із ними, наприклад, кібернетика, соціологія тощо.

Ключові слова: *медіатор, медіація, компетентності, конфлікт, спір, переговори, врегулювання.*

Постановка проблеми. Відомо, що не існує двох людей з абсолютно однаковими поглядами на навколишній світ та переконаннями. Сучасні інформаційні та комунікативні технології суттєво змінюють світоглядні концепції багатьох людей та впливають на взаємовідносини. На додачу до цього можна спостерігати зростання кількості джерел інформації, розширення можливості її обігу та комунікації з іншими споживачами, а також суперництво за увагу, прихильність та дозвілля пересічних осіб між різними суб'єктами впливу на суспільні та економічні відносини. Ці фактори відбуваються на тлі занепокоєння, розгубленості та невпевненості значної частини населення [1]. Вказане дає підстави для припущення зростання рівня конфліктності як на побутовому, так і глобальному рівні. Питання вирішення конфліктів вже довгий час є предметом досліджень науковців й аналітичних центрів всього світу, а також стають

© Ю. Крамаренко, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9023-6302>

ykramlawyer@gmail.com